

УВАРОВ В.Г., кандидат юридичних наук,  
заслужений юрист України  
(Дніпропетровський державний  
університет внутрішніх справ)

УДК 343.1

## ІНСТИТУТ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

Проаналізовано проблеми реформування інституту запобіжних заходів у кримінальному процесі, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів та Конституції України.

**Ключові слова:** запобіжні заходи, міжнародні стандарти, верховенство права, практика Європейського Суду з прав людини.

Анализируются проблемы реформирования института мер пресечения в уголовном процессе, приведения его в соответствие с Европейскими стандартами и Конституцией Украины.

**Ключевые слова:** меры пресечения, международные стандарты, верховенство права, практика Европейского Суда по правам человека.

The article is devoted to the analysis of the content of the concept of the Rule of Law; The ways of decision some problems of the guarantee of the protection the humans rights and freedoms in criminal procedure .

**Keywords:** rights and freedoms, Rule of Law; precedents, European Court of Human Rights.

Верховна Рада України, розглянувши 13 квітня 2012 р. у другому читанні Проект № 9700, фактично прийняла Новий КПК України. В ньому знайшли певне втілення додаткові гуманістичні підходи, але достатнього аналізу втілені в даному законі новели ще не отримали, а їх застосування буде пов'язано з проблемами правотлумачення і правозастосування.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена зростаючими вимогами до забезпечення реалізації принципу верховенства права у кримінальному судочинстві взагалі і при застосуванні інституту запобіжних заходів зокрема.

Аналіз останніх наукових досліджень показує певну увагу до проблем реформуванні інституту запобіжних заходів [1-19]. Але існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, а швидше утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження.

Мета даної роботи – визначити шляхи реформування інституту запобіжних заходів в контексті міжнародних правових актів та прецедентної практики Європейського Суду з прав людини.

Запобіжні заходи – це заходи процесуального примусу, які обмежують свободу пересування обвинуваченого (підозрюваного) і застосовуються з метою запобігти можливості сховатися від слідства і суду, перешкодити встановленню об'єктивної істини та здійсненню правосуддя, а також продовжити злочинну діяльність [14, с. 508].

У реформуванні інституту запобіжних заходів доцільно враховувати як історичний, так і міжнародний досвід.

Радикальна судова реформа в Російській імперії, у правовому полі якої знаходилося багато українських земель, відбулася в 1864 р., коли 20 листопада 1864 р. імператор Олександр II затвердив „Статут кримінального судочинства”. Система запобіжних заходів (які у Статуті називалися заходами перешкоджання обвинуваченому ухилитися від слідства), встановлена в ст. 416 Статуту, виглядала так: відібрання посвідки на проживання або підписка про явку до слідства та невідлучення з місця проживання (який є прототипом запобіжного заходу – підписка про невіїзд); передача під особливий нагляд поліції; передача на поруки; взяття застави; домашній арешт; взяття під варту.

В цілому на різних етапах розвитку вітчизняним кримінально-процесуальним законодавством у різні часи було передбачено такі види запобіжних заходів: відібрання посвідки на проживання або зобов'язання обвинуваченого підпискою про явку до слідства та невіїзд з місця проживання; підписка про невіїзд; передача під особливий нагляд поліції; передача на поруки; порука особиста та майнова.; порука професійних та інших громадських організацій;



особиста порука; порука громадської організації або трудового колективу; застава; найближче спостереження щодо військовослужбовців; нагляд командування військової частини; домашній арешт; взяття під варту; передача неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи; затримання підозрюваного.

У ст. 149 КПК України (чинному на 1 травня 2012 р.) передбачено такі види запобіжних заходів: 1) підписка про невиїзд; 2) особиста порука; 3) порука громадської організації та трудового колективу; 4) застава; 5) взяття під варту; 6) нагляд командування військової частини. У ч. 2 ст. 149 КПК України крім перелічених запобіжних заходів тимчасовим запобіжним заходом названо затримання підозрюваного.

Згідно зі ст. 173 Нового проекту КПК України 2012 р. № 9700 (далі –Новий КПК України) запобіжними заходами є: 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою. Тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи, яке застосовується з підстав та в порядку визначеному цим Кодексом».

Як бачимо, саму систему запобіжних заходів в Новому КПК України достатньо широкою назвати важко. Скасована з невідомих міркувань часто застосовувана до цього підписка про невиїзд. Загубився нагляд командування військової частини, який важко чим замінити стосовно військовослужбовців, а отже, арешт останніх може стати більш вживаним, що навряд чи є гуманістичним. Автори законопроекту не вважали за доцільне зберегти і поруку громадської організації та трудового колективу.

При регламентації застави розробники законопроекту змінили підходи до визначення розміру застави. У п. 5 ст. 182 визначено: «Розмір застави визначається у таких межах:

- 1) щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, – від п'яти до двадцяти розмірів мінімальної заробітної плати;
- 2) щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні тяжкого злочину, – від двадцяти до вісімдесяти розмірів мінімальної заробітної плати;
- 3) щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні особливо тяжкого злочину, – від вісімдесяти до трьохсот розмірів мінімальної заробітної плати».

Як бачимо, розмір застави зменшився. Це може сприяти більш широкому її застосуванню, але може знизити її ефективність, особливо щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні особливо тяжкого злочину. Визначена максимальна сума може бути значно меншою ніж завдана злочином шкода. Виникає питання: чи доцільно взагалі визначати, а тим самим і обмежувати, максимальний розмір застави? На наш погляд, було б виправдано законодавцю визначити лише мінімальну суму застави щодо кожного з означених у законі злочинів, а її реальну суму визначав би слідчий суддя чи суд, виходячи з реальних обставин справи (цивільного позову потерпілого, майнового стану обвинуваченого тощо).

При розробці нового КПК України варто було б врахувати і міжнародний досвід застосування такого запобіжного заходу, як нагляд поліції. Доцільно відновити і можливість застосування підписки про невиїзд. Як на наш погляд, чим ширша система запобіжних заходів, тим ефективніше її можна застосовувати у кожній окремо взятій слідчій чи судовій ситуації, виходячи з конкретних обставин справи і осіб, щодо яких має застосовуватись запобіжний захід. Такий підхід відповідає принципу демократизму і міг би сприяти більш широкій гуманізації кримінального судочинства.

Між тим система запобіжних заходів у Новому КПК України поповнилась домашнім арештом, який передбачений законодавством багатьох держав світу, наприклад, США, Латвія, Литва, Німеччина, Росія, Швеція тощо.

Суть застосування зазначеного запобіжного заходу в зарубіжних країнах полягає в тому, що за рішенням суду до «заарештованого» застосовуються такі види обмежень: 1) заборона виходу з житла — повністю чи у певно визначений час; 2) заборона телефонних переговорів, відправлення кореспонденції та використання засобів зв'язку; 3) заборона спілкування з певним колом осіб та прийому будь-кого в себе вдома; 4) застосування електронних засобів контролю та покладення обов'язку завжди мати при собі ці засоби і забезпечувати їх роботу; 5) покладення обов'язку відповідати на контрольні телефонні дзвінки чи інші сигнали контролю, телефонувати чи особисто з'являтися у визначений час до органів міліції чи інших органів, що здійснюють нагляд за поведінкою обвинуваченого; 6) встановлення спостереження за обвинуваченою



ваченим чи його житлом, а також охорона його житла чи відведеного йому для житла приміщення; 7) інші подібні заходи, які забезпечують певну поведінку і не сувору ізоляцію від суспільства. [6, с. 17-19]

Регламентация домашнього арешту знайшла відбиток у ст. 181 Нового КПК України («Домашній арешт») таким чином:

«1. Домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби.

2. Домашній арешт може бути застосовано до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у виді позбавлення волі.

3. Ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту передається для виконання органу внутрішніх справ за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого.

4. Орган внутрішніх справ повинен негайно поставити на облік особу, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, і повідомити про це слідчому або суду, якщо запобіжний захід застосовано під час судового провадження.

5. Працівники органу внутрішніх справ з метою контролю за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, мають право з'являтися в житло цієї особи, вимагати надати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням покладених на неї зобов'язань, використовувати електронні засоби контролю.

6. Строк тримання особи під домашнім арештом не може перевищувати двох місяців. У разі необхідності він може бути продовжений до шести місяців за клопотанням прокурора в порядку, передбаченому статтею 199 цього Кодексу. По закінченні цього строку ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту припиняє свою дію і запобіжний захід скасовується.

Зазначимо, що згідно зі ст. 176 даного Закону під час досудового розслідування запобіжні заходи застосовуються слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором.

Як бачимо, виконання даного запобіжного заходу покладено на не зовсім чітко визначений суб'єкт – в цілому на органи внутрішніх справ. Та і сам механізм виконання запобіжного заходу недостатньо чітко визначено. Тут можуть бути «прекоси» у забезпеченні прав людини. Зокрема, мають бути визначені певні межі заходу – хто, коли і скільки раз на добу може відвідувати житло особи, взятої під домашній арешт. З іншого боку, відсутність на даний час належного технічного забезпечення контролю буде давати можливість як порушувати вимоги домашнього арешту, так і «штовхати» органи внутрішніх справ на широке, а порою і невинуватне застосування традиційного «безпосереднього контролю» за особою.

Виникає потреба в розробці окремої інструкції щодо застосування даного заходу, де на перших порах можна урегулювати проблемні питання. На наш погляд, доцільно за аналогією з законом про попереднє ув'язнення розробити окремі закон «Про домашній арешт».

Позитивно, що уже в аналізованій нормі встановлено обмеження в часі застосування домашнього арешту – максимальний термін його може бути продовжений до **шести місяців**.

Обмеження у строках застосування запобіжних заходів має застосовуватись і щодо інших запобіжних заходів. На наш погляд, застосування будь-яких запобіжних заходів на досудовому слідстві не повинно перевищувати 9 місяців, а в цілому, з урахуванням застосування їх також на стадії судового розгляду, – 18 місяців.

Реформування кримінального процесу взагалі й інституту запобіжних заходів зокрема має відбуватись із застосуванням загальновизнаних норм і принципів, викладених у міжнародних правових актах та прецедентних рішеннях Європейського Суду з прав людини, з беззаперечним дотриманням принципу верховенства права, пропорційності і справедливості, без будь-якого обмеження уже проголошених і гарантованих законом прав і свобод людини і проваджуватись у першу чергу в напрямку гуманізації і демократизації інституту запобіжних заходів. Система запобіжних заходів має бути розширена та доповнена підпискою про невиїзд і наглядом командування військової частини. Строки застосування запобіжних заходів мають бути обмежені в часі.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці на основі міжнародних стандартів концептуальних моделей застосування окремих запобіжних заходів.



**Список використаної літератури:**

1. Алейніков Г.Л. Використання рішень Європейського Суду при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту // Реформування законодавства з питань протидії злочинності в контексті євро інтеграційних прагнень України: Матеріали всеукр. наук.-практ. конференції. – Запоріжжя, 2006. – С. 31-35.
2. Березняк В. Сучасні тенденції розвитку та застосування екстрадиції: європейський ордер на арешт // Право України. – 2006. – № 11. – С. 149-152.
3. Буткевич В. Якість закону і питання ефективності застосування рішень Європейського Суду з прав людини судами України // Право України. – 2011. – № 7. – С. 48-63.
4. Губська О.А. Взяття під варту як запобіжний захід у світлі національного та міжнародного законодавства // Адвокат. – 2007. – № 3.
5. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: Монографія. – Харків, 2008.
6. Кучинська О.П. Домашній арешт як запобіжний захід в кримінально-процесуальному законодавстві // Адвокат. – 2010. – № 7 (118). – С. 17-19.
7. Маринів В. Конституційні гарантії забезпечення права людини на свободу й особисту недоторканність та їх реалізація в кримінально-процесуальному законодавстві України // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1.
8. Молдован В.В., Молдован А.В. Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: Навч. посіб. – К., 1998.
9. Назаров В.В. Обмеження конституційних прав людини в кримінальному провадженні: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Дніпропетровськ, 2009.
10. Підпалій В.Л. Застосування статті 154-1 Кримінально-процесуального кодексу України // Матеріали семінару з питань реформування системи запобіжних заходів та використання застави. – Суми, 2000. – С. 69-85.
11. Савонюк Р.О. Загальна декларація прав людини та проблеми забезпечення прав суб'єктів кримінального процесу // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 6. – С. 51-57.
12. Сімонович Д.В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України: Монографія. – Харків, 2011.
13. Сірий М.І. Українська модель здійснення судового контролю на досудових стадіях кримінального процесу // Адвокат. – 2005. – № 9. – С. 6-8.
14. Тertiшник В.М. Кримінально-процесуальне право України: Підручник. – 5-те вид., доп. і перероб. – К., 2007.
15. Чабанюк В. Кримінально-процесуальні правопорушення при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 9. – С. 145-148.
16. Чернова А.К. Концептуальні аспекти проекту закону «Про тимчасове затримання особи» // Державна політика у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 160-162.
17. Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України // Право України. – 2011. – № 5. – С. 175-185.
18. Шило О., Глинська Н. Взяття під варту повинно застосовуватися виключно на підставі обґрунтованих процесуальних рішень // Право України. – 2004. – № 10. – С. 44-46.

Надійшла до редакції 09.04.2012

**ЧЕРНЕНКО А.П.,**

кандидат юридичних наук, доцент  
(Дніпропетровський державний  
університет внутрішніх справ)

УДК 343.131

**РОЛЬ ПОНЯТИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

Розглянуто роль понять, проблеми їх залучення до кримінально-процесуальної діяльності та вказано шляхи вирішення цих проблем.

**Ключові слова:** учасники кримінального процесу, поняті, роль понять у кримінальному процесі.

Рассмотрена роль понятий, проблемы их привлечения к уголовно-процессуальной деятельности и указаны пути решения этих проблем.

**Ключевые слова:** участники уголовного процесса, понятие, роль понятий в уголовном процессе.

The role of witnesses, the problems of their involvement in criminal procedure and

